

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/ Issue 13 (Aralık/ December 2023), s. 692-702.
Geliş Tarihi-Received: 10.10.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 16.11.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1373853

Özbek Türkçesinde Eş Anlamlı Eylemlerin Derlem Tabanlı Analizi (*Izlamoq, Qidirmoq, Axtarmoq, Istamoq* Örneklerinde)

Corpus-based Analysis of Verb Synonyms in Uzbek Turkish (In the Examples of 'Izlamoq, Qidirmoq, Axtarmoq, Istamoq')*

Cennet EKİCİ**

Öz

Dilbilimciler eş anlamlılık ve eş dizim üzerine birbirinden farklı tanımlar yapmış olsa da genel olarak eş anlamlılık, aynı anlama ve ikame edilebilirlik özelliğine sahip sözcükler biçiminde tanımlanır. Eş dizim ise yaygın olarak iki veya daha fazla sözlüksel öge arasındaki söz dizimsel çekiciliği ifade eder. Dil biliminde eş dizimleri diğer sözcük birleşmelerinden ayırmak için bazı kriterler belirlenirken eş anlamlı sözcükler de ise anlam derecelerine göre sınıflandırılmaya gidilmiştir. Bu çalışmada, Özbek Türkçesinde eş anlamlı olarak geçen *izlamoq, qidirmoq, axtarmoq, istamoq* eylemlerinin oluşturduğu ad+eylem eş dizimleri derlem tabanlı olarak ele alınmış ve derlem kullanımının eş anlamlılık çalışmalarına nasıl katkıda bulunabileceği araştırılmıştır. Bu eylemlerin oluşturduğu eş dizimlerin eş anlamlılık durumu analiz edilmiş, aynı ya da benzer adlarla eş dizim oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. “*izlamoq, qidirmoq, axtarmoq, istamoq* eylemlerinin anlam ve eş dizim açısından benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir? Bahsi geçen eş anlamlı eylemlerin eş dizim sıklığı nedir?” gibi sorulara yanıtlar aranmıştır. Çalışmada 2020 yılından itibaren tarafımda Kendi Kendine Derlem Platformu (KKDP) yazılımı aracılığıyla oluşturulan Özbek Türkçesi derleminden yararlanılmıştır. Derlem internet ortamında çıkan 9 dergi ve 19 gazete metninin sayısallaştırılmasıyla oluşmuş 4.597.611 sözcüklü bir derlem veri tabanına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, eş dizim, eş anlamlılık.

Abstract

Even if linguists made different definitions of synonymy and collocation, synonymy is generally defined as words with the same meaning and substitutability. Collocation commonly refers to syntactic attraction between two or more lexical elements. While some criteria have been used to distinguish collocations from other word combinations in linguistics, synonyms have been classified according to their degree of meaning. Noun + verb collocations formed by the verbs *izlamoq, qidirmoq, axtarmoq, istamoq*, which are synonymous in Uzbek Turkish were studied on a corpus-based basis and how the use of corpus can contribute to synonymy studies were studied in this study. Synonyms of the

* Bu makale, “Özbek Türkçesinde ad+eylem Eş Dizimliliği (Basın Yayın Dilinde)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta: cennet.ekici@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5188-5900.

collocations which are formed by these verbs were analysed and studied whether they can form collocations with the same or similar nouns. "What are the similarities and differences of *izlamoq*, *qidirmoq*, *axtarmoq* and *istamoq* in terms of meaning and collocation? Answers were sought to questions such as What is the collocation frequency of the verbs in question?" Uzbek Turkish Corpus which I have personally created since 2020 through KKDP (Do It Yourself Corpora) was utilized in the study. The corpus has a corpus data base of 4.597.611 words which was created by digitizing the documents in 9 Magazine and 19 newspaper on the internet.

Keywords: Uzbek Turkish, collocation, synonymy.

Giriş

Dil biliminde eş dizim kavramı ilk kez İngiliz dil bilimci Firth'ün "Modes of Meaning" (1951) adlı çalışmasında Latince "collocatio" (bir araya getirmek, gruplamak) sözcüğünden gelen 'collocation' terimi ile karşımıza çıkar. Ancak eş dizim kavramı 1930'lu yıllara kadar götürülebilir. 1930'larda eş dizime dikkat çeken ilk kişi olan Palmer "Second Report on English Collocations" adlı çalışmasında eş dizimi "eş dizimlilik, ayrılmaz bir bütün olarak öğrenilmesi gereken ve birleşenlerinden ayrılmayan iki veya daha fazla sözcüğün ardışık hâlidir." (1933, başlık sayfası) olarak tanımlamıştır. Palmer'ın 1933'te Japonya'da yayımlanan bu çalışması eş dizimin dil öğrenimindeki yeri ve önemi açısından dikkat çekici pedagojik yönelimli ilk çalışmadır.

Halliday ve Sinclair tarafından 1960'larda eş dizim üzerine daha kapsamlı çalışmalar yürütülerek Firth'ün eş dizim yorumu genişletilmiş, başka tanımlar önerilmiştir. Sinclair'a (1991, s. 170) göre eş dizimlilik, bir metinde kısa bir boşluk içinde iki veya daha fazla sözcüğün bulunmasıdır ve genel yakınlık ölçüsü, araya giren en fazla dört sözcük olarak tanımlanmıştır. Sözcükler düzenli olarak yan yana geldiklerinde, aralarında anlamsal bir ilişki olması beklenebileceğini belirten Halliday (2004 s. 11) eş dizimin tamamen sözcüksel bir ilişki olduğunu yani bir sözcüğün ne anlama geldiğinden bağımsız olarak daha çok iki sözcük arasındaki ilişki olduğunu söyler.

Lewis'e (1997, s. 25) göre eş dizim, tesadüfi sıklıktan çok daha fazla ve doğal olarak ortaya çıkan sözcük kombinasyonlarıdır ve sıklıkla bir arada bulunurlar ancak birlikte oluşan tüm sözcükler eş dizim değildir. Evert'a göre (2004, s. 16) bir eş dizim, anlamsal ve/veya söz dizimsel özellikleri birleşenlerinin özelliklerinden tam olarak tahmin edilemeyen ve bu nedenle bir sözlükte listelenmesi gereken bir sözcük kombinasyonudur. Manning ve Schütze (1999, s. 183) eş dizimi "söz dizimsel ve anlamsal bir birimin özelliklerine sahip olan tam, kesin anlamı veya çağrışımı, birleşenlerinin anlamından veya çağrışımından doğrudan türetilmeyen iki ya da daha fazla ardışık sözcük dizisi" olarak tanımlar. Bartsch (2004, s. 76) eş dizimliliği, birbirleriyle doğrudan söz dizimsel ilişki içinde olan en az iki sözcüksel ögenin sözcüksel ve/veya pragmatik olarak kısıtlanmış tekrarlanan birlikte oluşumları olarak tanımlar.

Avrupa'da eş dizim üzerine yapılan çalışmalar, 1950'lilerde başlamasına rağmen Türkiye'deki çalışmalar Avrupa'ya göre çok daha yeni sayılır. Türkiye'deki dilbilimcilerin eş dizim kavramına yaklaşımlarında da tanım birliği olmadığı görülür. Vardar, iki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimde yer aldığını ve eş dizimlilik kavramının sözlükbilimine dağılımsal ölçütlerin uygulanmasından kaynaklandığını ve birimlerin anlam yönünün dizim içi kullanımlarıyla yakından ilişkili olduğunu belirtir (Vardar, 2002, s. 94-95).

İmer, eş dizimlilik kavramını "iki ya da daha fazla sayıda birimin aynı dizimde bulunması" olarak tanımlar (İmer vd., 2011, s. 121). Özkan'a göre, eş dizimlilik, iki birimin rastgele bir arada bulunabileceği birlikteliklerden farklıdır. Temelde istatistiksel bir yöntemin/uygulamanın sonucunda ortaya çıkan "anamlı" birliktelikler olarak bir

kavram alanı oluşturur (Özkan, 2007, s. 34). Hirik (2017, s. 720) eş dizimi, deyimler gibi kalıplaşma eğilimi göstermeyen ancak bir araya gelmeleri veya bir arada bulunmaları bakımından alışkanlık gösteren biçimbirim birlikteliği olarak tanımlar. Doğan, eş dizimi ana dil konuşurlarının bir biçim-anlam birimi olarak sıklıkla kullanıldıkları sözcükten daha büyük, önceden üretilmiş, kullanıma hazır dilin yapı blokları olarak tanımlar (Doğan, 2016, s. 17). Çalışkan (2020, s. 38) ise eş dizimliliği iki sözcüğün belli bir sözcük aralığında tesadüfi olmayacak sıklıkta birlikte kullanımı olarak tanımlar. Tanımına örnek olarak da “zaman” adının “geçmek, harcamak, kazanmak, kaybetmek” gibi eylemlerle olan eş dizimlilik ilişkilerini verir.

Eş dizimle ilgili tanımlara bakıldığında birçok dil bilimci tarafından farklı anlaşıldığı ve herkesçe kabul edilen bir ortak tanımın olmadığı görülür. Eş dizim tanımlarının farklılık göstermesine rağmen, yaygın olarak eş dizim, iki (veya daha fazla) sözlüksel öge arasındaki söz dizimsel çekiciliği ifade eder. Yukarıdaki tanımlar eş dizimleri diğer sözcük kombinasyonlarından ayırmaya yeterli değildir. Çünkü dillerde bu özellikleri taşıyan birçok yapı vardır. Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde eş dizimler, genellikle ya deyimler içinde ya da birleşik sözcükler içinde gösterilir. Ancak eş dizim yapıları deyimlerden ve birleşik sözcüklerden farklıdır.

Eş Anamlılık Kavramı

Eş anlamlılık kavramı, eş dizim gibi dil biliminin sorunlu alanlarından biri gibi görünse de bu iki kavram dilbiliminde önemli bir yer tutar ve var oldukları dilin söz varlığının zenginliğini gösterir. Genellikle eş anlamlılık aynı anlama ya da benzer anlama sahip sözcükler olarak tanımlansa da dilbilimciler tarafından eş anlamlılığın net bir tanımı ve tam sınırları ortaya konmamıştır.

Eş anlamlılığı Katz (1972, s. 48), iki bileşenin mümkün olduğu kadar benzer olduğu, birinin anlamı ile diğerinin anlamı arasında anlam farkı olmadığı durum olarak tanımlarken Palmer (1976, s. 59) “anlamın aynılığı” olarak tanımlar. Murphy (2003, s. 133) eş anlamlılığı benzer anlamlara sahip sözcükler arasındaki bir ilişki olarak yorumlar. Miller ve Fellbaum (1991, s. 202), iki ifade birbirinin yerine geçtiğinde, ikamenin yapıldığı cümlelerin doğruluk değerini hiçbir zaman değiştirmiyorsa, iki ifadenin eş anlamlı olduğunu belirtir.

Lyons’a göre (1968, s. 428), iki (veya daha fazla) öge, birinin diğeriyle değiştirilmesi sonucunda ortaya çıkan cümleler aynı anlama sahipse eş anlamlıdır. Lipka (1992, s. 143) ise Lyons’un aksine eş anlamlı sözcüklerin sözlüksel unsurlar (lexical items) arasında değil, sözcük birimleri arasında geçerli olduğunu belirtir.

Zeynep Korkmaz, eş anlamlılığı “Anlamları aynı veya birbirine yakın olan kelimeler” olarak tanımlarken eş anlamlılığın dil bilimi açısından anlamca birbirine tıpatıp dek düşen çok az sözcük olduğunu da belirtir (Korkmaz, 1992, s. 55). Aksan da eş anlamlılığın ya da anlamdaş denilen ögelerin adları her ne kadar eş anlamlı ise de birbirinin tam eşi anlama gelmediğini eş anlamlılar arasında büyük ya da küçük anlam farklılığı içerdiğini söyler (Aksan, 1974, s. 1). Vardar (2002, s. 94) ise iki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme ayrı göstergelerin aynı gösterileni belirtme özelliği olarak tanımlar.

Hojiyev eş anlamlılığı, genel manaya sahip olan (düzanlamsal manası aynı), ek mana çeşitliliği, ifade biçimi, kullanımdaki niteliği vb. işaretlerle farklılaşan sözcükler olarak tanımlar (Hojiyev, 1985, s. 88). “O‘zbek Tili sinonimlarining izohli Lug‘ati” adlı eserinde Hojiyev, eş anlamlılığın bazı özellikleri hakkında bilgi verir:

a) Eş anlamlı sözcükler, duygusal durumlara göre duygusal durumlu sözcükler ve duygusal durumlu olmayan sözcükler olarak kendi aralarında farklılaşabilir. Duygusal

durumlu sözcükler olumlu veya olumsuz duygusal durumu ifade etmesine göre ikiye ayrılır: Örneğin yuz, bet, aft, bashara, turq, chehra, jamol gibi eş anlamlı sözcüklerden yuz (yüz) neytral (tarafsız) bashara, turq (surat) olumsuz duygusal durumu, chehra, jamol (çehre, yüz) olumlu duygusal durumu ifade eden eş anlamlı sözcüklerdir.

b) Eş anlamlı sözcükler konuşmanın herhangi bir türüne, üsluba özgülüğü yönünden de farklılaşması mümkün. Örneğin; *sovg'a, hadya, tortiq* (hediye), *armug'on, tuhfa* (armağan) eş anlamlı sözcüklerden *tuhfa ve armug'on* sözcükleri kitabi üsluba sahiptir. *O'pich, busa muchchi* (öpücük) eş anlamlı sözcükler ise şiirsel üsluba has, *muchchi* ise folklor eserlerinde görülür. *Urishmoq, yokalaşmoq, solishmoq, mushtlashmoq, so'qishmoq, tashashmoq* (savaşmak/dövüşmek) eş anlamlı sözcüklerden *solishmoq, so'qishmoq, tashashmoq* sözcükleri gündelik konuşmaya özgüdür.

c) Eş anlamlı sözcükler edebi dile veya şivelere has olması mümkün. Örneğin; *ovoz, tovush, sado, sas* gibi eş anlamlı sözcüklerden *sas* sözcüğü; *qidirmoq, axtarmoq, izlamoq, istamoq* (aramak) gibi eş anlamlı sözcüklerden de *istamoq* sözcüğü ağızlarda kullanılır.

d) Eş anlamlı sözcüklerin sınırlarını belirlemek için önce *baş sözcüğü* (dominanta) net belirlemek gerekir. *Baş söz* eş anlamlı sözcüklerin genel olan anlamını net ifade eden sözcüktür. Örneğin; *balo, usta ustamon, bilag'on bilarmon, chechon, epchil, chaqqon, uddaburan* sözcüklerinin hepsi "Becerikli, yerli yerinde yapma maharetine sahip" manasını bildirir. Bu manayı yukarıdaki eş anlamlı sözcüklerden *balo* sözcüğü çok net ifade eder (Hojiyev, 1974, s. 4-5).

Eş anlamlılık kavramı yazılışları farklı olan iki sözcüğün arasındaki "anlam aynılığı" ilişkisine atıfta bulunmak için kullanılır. Eş anlamlı sözcüklerden biri diğerinin yerine geçtiğinde anlamsal değeri değişmiyorsa bu bağlamda sözcükler eş anlamlıdır. Ancak eş anlamlı sözcükler ne kadar semantik örtüşme gösterebilirler de her zaman iki sözcük arasında ikame edilebilirlik söz konusu değildir. Sözcükler arasındaki bu ikame edilebilirlik sözcüklerin eş anlamlı olup olmadığını belirlemede önemli bir kriterdir.

Eş anlamlılık dilbiliminde araştırmacılar tarafından genel olarak *mutlak eş anlamlılar* (strict/absolute) ve *göreceli eş anlamlılar* (loose/relative) olarak iki ana türe ayrılır. Mutlak eş anlamlılar iki sözcüğün de tüm olası kullanım bağlamlarında birbirinin yerine geçebilmesi olarak kabul edilir (Jackson & Amvela 2000, s. 107). Bir sözcük eş anlamlı olduğu var sayılan başka bir sözcüğün yerine geçtiğinde anlamında veya çağrışımında herhangi bir değişiklik olmamalıdır.

Lyons'a göre (1995, s. 61) iki veya daha fazla ifade ancak aşağıdaki üç koşulu karşılıyorsa mutlak eş anlamlılık olarak kabul edilebilir:

- tüm anlamları aynıdır;
- her bağlamda eş anlamlıdırlar;
- betimsel ve betimsel olmayan tüm anlam boyutlarında anlamsal olarak eşdeğerdirler.

Taylor (1995, s. 56), mutlak eş anlamlıların aynı anlama sahip olması ve bu nedenle tüm bağlamlarda her zaman birbirinin yerine geçebilen sözcüksel unsur olmalarından dolayı son derece nadir bulunduğunu belirtir.

Jackson & Amvela (2000, s. 108) göreceli eş anlamlılığı (loose/relative), yalnızca iki sözcük arasındaki anlam bakımından önemli bir örtüşmeyi gösteren ancak her bağlamda birbirlerinin yerine geçemeyen değişen derecelerde "göreceli" sözcükler olarak tanımlar.

Hem Türkiye'deki hem yabancı araştırmacıların eş anlamlılık tanımlarına bakıldığında yaygın görüşün bir dilde cümle bağlamında tam anlamıyla birbirinin yerine geçebilen sözcüklerin varlığının çok az olduğudur. Bu konuda Ullmann (1957, s. 108) tam eş anlamlılığın son derece nadir görülen bir durum olduğunu ve bir dilin karşılayamayacağı kadar lüks olduğu ifade eder.

Araştırma Yöntemi ve Bulgular

Bu çalışmada Özbek Türkçesinde eş anlamlı olan *qidirmoq*, *axtarmoq*, *izlamoq*, *istamoq* eylemlerinin eş dizim açısından benzerlikleri ve farklılıkları, eş dizim sıklıkları ele alınmıştır ve derlem tabanlı analizi yapılmıştır. Hojiyev de "O'zbek Tili sinonimlarining izohli Lug'ati" adlı eserinde bu eylemleri eş anlamlı eylemler olarak vermiştir.

Kendi Kendine Derlem Platformu (KKDP) yazılımı kullanılarak hazırlanan derlem havuzunu Özbekistan'ın bağımsızlık döneminde internet ortamında 2015-2020 yılları arasında yayımlanan 9 dergi ve 19 gazeteden makale biçimindeki yazılar oluşturmaktadır.

Tablo 1. Eş Anlamlı Eylemlerin O'zbek Tilining İzohli Lug'ati'ndeki Sözlüksel Anlamları

Eş anlamlı eylemler	O'zbek Tilining İzohli lug'ati	Örnek cümle
izlamoq	1. Birini veya bir şeyi bulmak için aramak. 2. Düşünerek bulma eylemi içinde olmak.	Ona o'g'liga qiz izlar edi. Anne oğluna kız arıyordu.
qidirmoq	1. Bulmak için çabalamak, bulmaya çalışmak. 2. Aramak, araştırmak. 3. Bulma, ulaşma düşünce, hayalinde olmak.	Huri... gapni cho'zish uchun hovliqib, mavzu qidira boshladi. Huri... lafi uzatmak için heyecanlanıp, mevzu aramaya başladı.
axtarmoq	Bulma eyleminde bulunmak	Axtargan topar. Arayan bulur.
istamoq ¹	1. İstemek 2. Aramak (ağızlarında)	----- 2. Siz kimni istab edingiz? 2. Siz kimi aramıştınız?

Bu eylemlerin anlam ve örnek cümleleri Abdurahob Madvaliyev'in editörlüğünü yaptığı beş ciltli O'zbek Tilining İzohli lug'ati adlı eserden alınmıştır. Tablo 1'deki verilere bakıldığında, *qidirmoq*, *axtarmoq*, *izlamoq*, eylemlerinin anlam aynılığına sahip olduğu görülür. Yani bu eylemlerin sözlük anlamları "bir şeyi bulma eyleminde olmak" olarak geçmektedir. Sadece *istamoq* eyleminin sözlükte temel anlamı "istemek" ikinci ve ağızlardaki anlamı "aramak" olarak verilmiştir. Hojiyev (1974, s. 105), *qidirmoq*, *axtarmoq*, *izlamoq* eş anlamlı eylemlerin Özbek edebî dilinde paralel kullanıldığını ancak Fergana ağzında *izlamoq*, Taşkent ağzında *qidirmoq* eyleminin tercih edildiğini ifade eder.

Tablo 2. Derlemde Izlamoq Eyleminin Oluşturduğu Eş Dizim Örnekleri

Izlamoq	Tanımlı cümleler
darmon, shifo, malham, davo "güç, şifa, merhem, deva"	Uning dardiga sherik bo'lib, davo izlab charchamadi. "Onun derdine ortak olup, deva aramaktan yorulmadı."
javob, yechim, chora/iloj "cevap,	Muallif, avvalo, shu jiddiy savolga javob izlaydi.

¹ İstamoq eyleminin "aramak" anlamı, Özbek Türkçesinin ağızlarında kullanılır.

çözüm, çare"	"Yazar, önce bu ciddi soruya <i>cevap arıyordu.</i> "
haqiqat, ma'no, ilm "hakikat, mana, ilm"	San'at asarlarida ijtimoiy <i>ma'no izlash</i> adabiyotni jonlashtiradi. "Sanat eserlerinde sosyal <i>mana arama</i> edebiyatı canlandırıyordu."
uy, ish, rizq, non, ism "ev, iş, rızık, ekmek, isim"	Lekin nega talabalar <i>ish izlab</i> mardikor bozorlariga chiqishi kerak. "Ama niye öğrenciler <i>iş arayıp</i> ırgat pazarlarına gitmeli."
axborot, ma'lumot manba, izoh "haber, bilgi, kaynak, izah"	Har kim o'zi istagan <i>axborotni izlash</i> , olish va uni tarqatish huquqiga ega ekani aytiladi. "Herkesin kendi istediği <i>haberi aramaya</i> , almaya ve onu dağıtmaya sahip olduğu söylendi."
haq, adolat, erkinlik, najot "hak, adalet, özgürlük, kurtuluş"	Faqat aytmoqchimizki, insonga adabiyot umid bermasa, san'at umid bermasa, u qayerdan <i>najot izlaydi.</i> "Ancak akla gelmişken, insana edebiyat ümit vermese, sanat ümmit vermese, u nereden <i>kurtuluş arayacak.</i> "
xato, aybdor, qusur "hata, suçlu, kusur"	Sotti Husayn esa Qodiriyning eng zo'r fazilatidan <i>qusur izlayapti.</i> "Sotti Husayn ise Qodiriy'nin en güçlü faziletinden <i>kusur arıyordu.</i> "
sabab, bahona, mavzu "sebeb, bahane, mevzu"	Ochig'ini aytaman, <i>mavzu izlayman.</i> "Açıkça söyleyeyim, <i>mevzu arıyorum.</i> "
fikr, mantiq, so'z, misol "fikir, mantık, söz, misal"	Butun umrimni parvona kabi so'zga urib, so'z izlab o'tkazibman. "Bütün ömrümü pervane gibi söze vurup, <i>söz arayarak</i> geçirmişim."
Xudoni, ma'budni "Huda'yi, Mabud'u"	Bu go'yo <i>xudoni izlash</i> kabi ulug' hodisa. "Bu güya <i>Huda'yi aramak</i> gibi büyük hadise."
panoh, himoya, ko'mak "sığınak, himaye, yardım"	Odanzot yerga tushgandan beri o'ziga <i>himoya izlaydi.</i> "İnsanoğlu yere düştüğünden beri kendine <i>himaye arıyordu.</i> "
baxt, xazina, iz, yo'l "şans, hazine, iz, yol"	Sharqda inson ishq orqali o'z qalbiga <i>yo'l izlagan.</i> "Doğuda insan aşk vasıtasıyla kalbine <i>yol aramış.</i> "
tasalli, taskin, surur "teskin, teselli, sevinç"	... yozuvchining pravoslav ta'limotlaridan o'zga yo'l axtarishiga va boshqa dindan <i>tasalli izlashiga</i> sabab bo'lgandir. "... yazarın ortodoksluk emirlerinden başka yol aramasına ve başka dinden <i>teselli aramasına</i> sebep olmuştur."
tanish, kelin, folbin "tanıdık, gelin, falcı"	Hamkasbim Opam <i>kelin izlab</i> yuruvdi. "Meslektaş ablam <i>gelin arıyordu.</i> "
o'rnini "yerini"	Suratlaringizda go'yoki butun dunyodan o'z <i>o'rmini izlab</i> darbadar kezayotgan darvish obrazi ham bor. "Resimlerinizde sanki bütün dünyada kendi <i>yerini arayarak</i> derbeder gezen derviş tipi de var."
quloq "kulak"	Keyin u ataydan eshitishga <i>quloq izlab</i> bitta gapingizga o'nta qo'shib yoyib chiqardi. "Sonra o bilerek iştımaye <i>kulak arayıp</i> bir tane lafınıza on tane katıp yayardı."

Tablo 3. Derlemde axtarmoq Eyleminin Oluşturduğu Eş Dizim Örnekler

Axtarmoq	Tanikli Cümleler
ish, uy, yo'l "iş, ev, yol"	Uning <i>uyini axtardilar</i> . "Onun <i>evini aradilar</i> ."
hikmat, haqiqat, ma'no, fikr, so'z, "hikmet, hakikat, mana, fikir, söz"	Xayyom olam va odam taqdiriga mutafakkirona qaraydi, hayotdan <i>ma'no axtaradi</i> . "Xayyom alme ve insan kaderine tefekkür ederek bakıyordu, hayattan <i>mana arıyordu</i> ."
ayb, aybdor "suç, suçlu"	Aslida har bir ishdan <i>ayb axtaradigan</i> odamning o'zida qandaydir qusur bo'ladi. "Aslında her işten <i>suç arayan</i> insanın kendinde hangi kusur oluyor."
ilinj, mujda, saodat, yaxshilik "umut, müjde, saadet, güzellik"	O'z ishini topa olgan odam saodatlidir; u boshqa <i>saodatni axtarmay</i> qo'yaqolsin. Kendi işini bulabilen insan mutludur; o başka <i>mutluluğu aramasın</i> ."
sherik, raqobatchi "ortak, rekabetçi"	Dardiga dardkash, hasratiga sherik axtaradi. "Derdie dert çeken, hasretine <i>ortak arıyordu</i> ."
bahona, chora "bahane, çare"	...degan savoliga bahona axtarguncha, ularni xursand qilish uchun <i>bahona izlaylik</i> ... "sorulan soruya bahane arayınca, onlari memnun etmek için <i>bahane arayalım</i> ..."
javob, misol "cevap, misal"	Misol axtarib uzoqqa bormaylik. " <i>Misal arayıp</i> uzağa gitmeyelim."
vaqt "vakit"	Bugun, deylik, Homerning Odisseya, Prustning yo'qotilgan <i>vaqtini axtarib</i> ... "Bugün, diyelim, Homer'in Odisseya, Prust'inin yok edilen <i>vaktini arayıp</i> ..."

Tablo 4. Derlemde Qidirmoq Eyleminin Oluşturduğu Eş Dizim Örnekleri

Qidirmoq	Tanikli Cümleler
javob, yechim, chora "cevap, çözüm, çare"	Kompyuteringiz buzilsa, bir asr avval yashagan muhandis bitgan kitobdan <i>yechim qidirmaysiz-ku</i> . "Bilgisayarınız bozulsan, bir asır önce yaşamış mühendisin yazdığı kitaptan <i>çözüm aramıyorsunuz ki</i> ."
ish, joy, nom, qiz, er "iş, yer, isim, kız, koca"	Birgalashib nom qidira boshladik. "Birleşip <i>isim aramaya</i> başladık."
uslub, usul, mavzu, obyekt "uslup, usul, mevzu, konu"	Yangicha <i>usullarni qidiring</i> , so'z yasab ko'ring. "Yenice <i>usulleri arayın</i> , söz üretip görün."
ma'no, mazmun, so'z "mana, anlam, söz"	İjodkor ahli har narsadan o'zgacha ma'no va mazmun qidirarkan... "Yazar ehli her şeyden kendince mana ve <i>anlam ararken</i> ..."
ayb, xato, aybdor, nuqson, illat "suç, hata, suçlu, eksik, illet"	Doim muammoli vaziyatga duch kelganimizda <i>aybdorni qidiramiz</i> . "Daima sorunlu bir duruma denk geldiğimizde <i>suçluyu ararız</i> ."
imkoniyat, imkon, mas'uliyat "olanak, imkan, mesuliyet"	İste'dod ahli o'z so'zini aytishga <i>imkoniyat qidiradi</i> ... "İstidat ehli kendi sözünü söylemeye <i>olanak arıyordu</i> ..."
najot, madad, malham "kurtuluş, medet, merhem"	Gasprinskiy yuqoridagi ishlarni amalga oshirish uchun o'ziga <i>madad qidiradi</i> . "Gaspıralı yukarıdaki işlerini gerçekleştirmek için <i>medet arıyordu</i> ."
hikmat, haqiqat, fazilat "hikmet,	Hayotda ezgulik, fazilat va <i>hikmat qidirib</i> yashash

<i>hakikat, fazilet</i>	saodati hammaga ham nasib etmagan. "Hayatta iyilik, fazilet ve <i>hikmet arayıp</i> yaşama saadetini herkese de nasip etmemiş."
baxt, muhabbat, orom, taskin, ilinj <i>"şans, muhabbet, huzur, teskin, umut"</i>	To'g'ri, Akbar <i>muhabbat qidirgan</i> yo'q edi... "Doğru, Akbar <i>muhabbet arayan</i> yoktu..."
panoh, adolat, yaqinlik <i>"siğınak, adalet, yakınlık"</i>	...asarlardan o'zlariga <i>yaqinlik qidirardilar.</i> "...eserlerden kendilerine <i>yakınlık aradılar.</i> "
ma'lumot, manba <i>"bilgi, kaynak"</i>	Men turli kitoblar, fehrestlardan bu qo'lyozmaga oid <i>ma'lumotlarni qidirdim.</i> "Ben çeşitli kitaplardan, dizinlerden bu el yazmasına ait <i>bilgileri aradım.</i> "
bahona, sabab, vaj, g'oya <i>"bahane, sebep, mazeret, gaye"</i>	To'g'ri, bu bilan badiiy asardan <i>g'oya qidirmaslik</i> kerak... "Doğru, bununla sanatsal eserden gaye aramamalıyız..."

Tablo 5. Derlemde Istamoq Eyleminin Oluşturduğu Eş Dizim Örnekleri

Istamoq	Tanıklı Cümleler
shifo, davo, chora <i>"şifa, deva, çare"</i>	Sababi, dardiga <i>shifo istab</i> kelgan bemorga ko'ngildagidek e'tibor bermaydigan... "Sebebi, derdine <i>şifa arayıp</i> gelen hastaya gönlüne göre ilgi göstermeyen..."
adolat <i>"adalet"</i>	... ma'muriy choralaridan norozi bo'lgan har bir fuqaro <i>adolat istab</i> sudga murojaat qilishi mumkin. "... idari önlemlerden memnun olmayan her bir vatandaş <i>adalet arayıp</i> mahkemeye müracaat etmesi mümkün."
"ilm"	1668 yil <i>ilm istab</i> Samarqandga keladilar. "1668 yılında <i>ilm arayıp</i> Semerkant'a geldiler."

Tablo-2 ve tablo-3'te *qidirmoq*, *axtarmoq*, *izlamoq*, eylemlerin tanıklı cümlelerinde sıklık oranları değişse de yakın veya aynı eş anlamlı adlarla, Tablo-4'te ise *istamoq* eylemi de sıklığı az olsa da *shifo*, *davo*, *chora*, *ilm* "şifa, deva, çare, ilim" sözcüklerle ad+eylem eş dizimi oluşturur. Ancak *istamoq* eyleminde *adolat* sözcüğü hem "*adalet aramak*" hem "*adalet istemek*" olarak iki eş dizimsel yapıda görülür. Bu durumda *istamoq* eyleminin "*adalet aramak*" anlamı cümle bağlamından ortaya çıkar.

Tablo 6. İzlamoq ve Axtarmoq Eylemlerinin Derlemedeki Sıklığı

İzlamoq		Axtarmoq	
Ad+eylem	Sıklık	Ad+eylem	Sıklık
javob "cevap"	78	javob	20
yo'l "yol"	37	yo'l	13
yechim "çözüm"	18	ish	4
chora "çare"	15	chora	3
ish "iş"	15	ayb "suç"	2

Tablo 7. qidirmoq ve istamoq Eylemlerinin Derlemedeki Sıklığı

Qidirmoq		İstamoq	
Ad+eylem	Sıklık	Ad+eylem	sıklık

ish "iş"	17	shifo "şifa"	4
javob "cevap"	13	ilm "ilm"	3
joy "yer"	6	davo "deva"	2
ayb/aybdor "suç/suçlu"	5	adolat "adalet"	2
chora "çare"	3	chora "çare"	1

Tablo 6 ve 7'de *izlamoq*, *axtarmoq*, *qidirmoq*, *istamoq* eylemlerinin derlemde yüksek sıklıkta kullanıldığı ilk beş sözcük sıralanmıştır. Bu eş anlamlı eylemlerden *izlamoq* 1.385, *axtarmoq* 226, *qidirmoq* 516, *istamoq* 2.054 tanıklı cümleye sahiptir. Eylemlerin ad+eylem eş dizimine bakıldığında sıklık oranları farklı olsa da en yüksek sıklığa sahip "*javob izlamoq/axtarmoq*" olduğu görülür. Hemen hemen aynı sözcüklerle eş dizim oluşturabilen *istamoq* eyleminin 2.054 tanıklı cümleye rağmen en düşük sıklığa sahip olmasının nedeni "*aramak*" anlamıyla kullanım alanının dar ve semantik tercihinin az olmasıdır. Derlemde *istamoq* eylemi, birincil anlamı olan "*istemek*" anlamıyla "*aramak*" anlamına göre daha yüksek sıklıkta eş dizim oluşturur.

Sonuç

Bu çalışmada dört eş anlamlı eylemin oluşturduğu ad+eylem eş dizimleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ve derlemdeki sıklıkları karşılaştırılmıştır. Aynı zamanda derlem kullanımının eş anlam çalışmalarına nasıl katkıda bulunabileceği istatistiklerden faydalanılarak gösterilmiştir.

Istamoq eyleminin Özbek ağızlarında "*aramak*" anlamıyla sınırlı kullanıma sahip olması eylemin hem sıklığını hem aynı adlarla eş dizim oluşturmasını kısıtlamıştır. Tüm kullanım bağlamlarında birbirinin yerine geçtiği durumlarda anlamında veya çağrışımlarında herhangi bir değişiklik olmaması bu eylemlerin *mutlak eş anlamlı* (strict/absolute) olduklarını gösterir. Bu açıdan eş anlamlılık çalışmalarında derlem kullanımı, eş anlamlı olarak kabul edilen sözcüklerin eş anlamlılık derecelerini belirlemede önemli rol oynar. Aynı bağlamda kullanıldığında eylemlerden birini veya diğerini kullanmak konuşmacının veya yazarın seçimine bağlıdır.

Bu dört eş anlamlı eylemden *izlamoq* ve *qidirmoq* eylemlerinin adlarla oluşturduğu eş dizimler daha geniş bir yelpazeye sahiptir. Bundan dolayı bu iki eş anlamlı eylemin konuşma dilinde yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülür.

Izlamoq, *axtarmoq* *qidirmoq* eylemlerindeki adlar çoğunlukla yalın halde eyleme bağlanmıştır. Adların hal eki alması söz konusu olduğunda Özbek Türkçesindeki belirtme hal eki +ni ekini alarak bağlandığı tespit edilmiştir (vaqtni axtar- *vaktini ara-*, xudoni izla- *Huda'yı ara-*, aybdorni qidir- *suçluyu ara-*).

Eş anlamlı eylemlerin eş dizimleri yabancı dil öğretimi ve öğrenimi açısından da önemlidir. İkinci bir dil öğrenenler, çeşitli bağlamlarda uygun kelimeleri kullanabilmek için eş anlamlıların farklılıklarını ve kullanımalarını bilmeleri gerekmektedir. Özellikle yakın lehçeler açısından bakıldığında eş anlamlı sözcüklerde benzerlikler ve farklılıklar söz konusudur. Türkiye Türkçesinde *izlemek* eylemi "Birinin veya bir şeyin arkasından gitmek; takip etmek" anlamında kullanılırken Özbek Türkçesinde *izlamoq* eylemi "Birini veya bir şeyi bulmak için aramak" anlamında kullanılır. Biçimsel olarak aynı anlamsal olarak farklılaşan bu eylemlerde yalancı eş değerlik söz konusudur. Bundan dolayı bu iki eylemin oluşturdukları eş dizim yapıları da lehçelerde farklılık gösterir. Eş anlamlı sözcükler ve oluşturdukları eş dizimler ikinci dil öğrenimi açısından üzerinde durulması gereken konulardandır.

Kaynakça

- Aksan, D. (1974). Eş anlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Saptanmasında Eş anlamlılardan Yararlanma. *Türkoloji Dergisi*, 6(1), 1-14.
- Bartsch, S. (2004). *Structural And Functional Properties Of Collocations In English: A Corpus Study Of Lexical And Pragmatic Constraints On Lexical Co-Occurrence*. Germany: Gunter Narr Verlag.
- Çalışkan, N. (2014). *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcük biçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Doğan, N. (2016). *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri*. Ankara: Yayınevi Yayınları.
- Evert, S. (2004). *The Statistics of Word Cooccurrences Word Pairs and Collocations*. PhD thesis, Almanya: University of Stuttgart.
- Firth, J. R. (1951). Modes of Meaning. *Papers in Linguistics 1934-1951*. Oxford: Oxford University Press.
- Halliday, M.A. K. (2004). *Lexicology Lexicology and Corpus Linguistic* (ed. M. A. K. Halliday vd.). London and Newyork: Continuum.
- Hirik, S. (2017). Eşdizimlilik ve Kiplik İlişkisi: Tahmin Kiplikleri Örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 719-733.
- Hojiyev, A. (1974). *O'zbek Tili sinonimlarining izohli Lug'ati*. Toshkent: Oqituvchi Nashriyoti.
- Hojiyev, A. (1985). *Tilshunoslik Terminlarining İzohli Lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi İlmıy Nashriyati.
- İmer K. - vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Jackson, H. ve Amvela, E. (2000). *Words, Meaning, and Vocabulary*. London: Cassell.
- Katz, J. J. (1972). *Semantic Theory*. New York: Harper and Row.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Lewis, M. (1993). *The Lexical Approach: The State of ELT and a Way Forward*. Hove, UK: Language Teaching Publications.
- Lipka, Leonhard (1992). *An outline of English lexicology: Lexical structure, word semantics, and word-formation*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Manning C. D, Schütze H. (1999). *Foundations o f Statistical Natural Language Processing*. Cambridge: MIT Press.
- Miller, G. A. ve Fellbaum, C. (1991). Semantic Networks of English. *Cognition*, 41(1-3), 197-229.
- Murphy, M. L. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özkan, B. (2007). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.

- Palmer, H. E. (1933). *Second Interim Report on English Collocations*. Tokyo: Kaitakusha.
- Palmer, F. R. (1976). *Semantics A New Outline*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Taylor, J. R. (1995). *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Ullmann, S. (1957). *The Principles of Semantics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Vardar, B., vd. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.